

УДК 343.132 (094.5.072)

Іван Сервецький, доктор юридичних наук, доцент, начальник кафедри теорії та практики організації оперативно-розшукової діяльності Академії управління МВС;

Олександр Юрченко, доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та практики організації оперативно-розшукової діяльності Академії управління МВС

Визначення предмету розшукового права

Розглянуто теоретичні питання предмету розшукового права, його сутність і зміст. Запропоновано авторське визначення предмету розшукового права як самостійної галузеві юридичної науки.

Ключові слова: розшукове право, предмет розшукового права, самостійна галузь науки.

Рассмотрены теоретические вопросы предмета розыскного права, его смысл и содержание. Предложено авторское определение предмета розыскного права как самостоятельной отраслевой юридической науки.

Ключевые слова: розыскное право, предмет розыскного права, самостоятельная отрасль науки.

The theoretical issues of the investigation law subject, its essence and content are considered. The author's definition of the investigation law subject as an independent branch of the legal science is proposed.

Keywords: investigation law, the subject of investigation law, an independent branch of the legal science.

Фундаментальна проблема теорії розшукового права – визначення її предмету, від чого значною мірою залежить подальший розвиток науки й успішна діяльність працівників оперативних підрозділів у боротьбі зі злочинністю.

Ще Г. Гегель писав, що будь-яке пізнання криміногенних процесів є відображенням у свідомості людини властивостей, явищ об'єктивної реальності при взаємодії суб'єкта з об'єктом, який вивчається як обмежений фрагмент об'єктивної реальності (річ, явище, процес), що сприймається суб'єктом пізнання як відносно самостійна цілісність [1].

І. Якімов пише, що оперативно-розшукова діяльність є ближчою до військового мистецтва, оскільки спирається на знання психології особи (індивіда) та колективу. Як і будь-яке мистецтво, розшукове мистецтво має свою теорію, засадами якої є: 1) наука кримінального права (кримінальна техніка і кримінальна тактика); 2) глибоке знання сучасного злочинця, злочинних звичаїв і професій; 3) якості й властивості, необхідні особі, яка бажає вивчити це мистецтво [2].

Видатний учений Р. Белкін перший висловив думку з приводу того, що ОРД ОВС має власну теорію і виходить за межі криміналістики: «Відносини підлеглості, в яких ще недавно перебували криміналістика і теорія ОРД, змінились відносинами взаємодії» [3].

Пізніше Р. Белкін і А. Соколов писали, що: «...поєднання оперативної роботи і криміналістики, засноване на визнанні єдності завдань і цілей із попередження, розкриття й розслідування злочинів, плідно відіб'ється на подальшому розвитку всієї науки криміналістики. Вона збагатиться величезним арсеналом спеціальних прийомів, вироблених практикою оперативної роботи, включатиме все, що пов'язано з використанням негласних засобів боротьби зі злочинністю» [4].

А. Лекар, Г. Сінілов так формулюють предмет курсу оперативно-розшукової діяльності: це «спеціальна оперативна боротьба з кримінальною злочинністю, найважливішим складником якої є тактика цієї боротьби» [5].

Глибоко і суттєво дослідивши питання визначення предмету теорії ОРД, А. Лекар, А. Волинський, Д. Гребельський, В. Самойлов дійшли ви-

сновку, що «теорія ОРД вивчає особливості негласної, непроцесуальної діяльності оперативних апаратів не тільки у зв'язку з підготовкою або вчиненням конкретних злочинів, а й у порядку розвідувальної, пошукової роботи, спрямованої на виявлення осіб, фактів, що представляють оперативний інтерес».

Вагомий внесок у визначення суті й змісту оперативно-розшукової діяльності зробив відомий український вчений М. Погорецький, який зазначає, що особливо в часи репресій розшук у кримінальних справах був головним засобом реалізації репресивної політики держави із застосуванням тортур, а кримінальний процес мав при цьому допоміжний характер [6].

Розшукове право залежить від суспільно-політичного ладу і є складником політики держави, взаємозалежним від зусиль її суб'єктів та учасників під час виконання завдань і досягнення своїх цілей з допомогою застосування спеціальних сил, засобів, методів і заходів.

Слід виокремити такі аспекти діяльності розшукового права:

- практична діяльність, спрямована на застосування спеціальних сил, засобів, методів і заходів для захисту об'єктів, що охороняються;
- інформаційна діяльність, призначена для державних органів влади;
- організаційна діяльність, що реалізується під час керування практичною роботою працівників оперативних підрозділів;
- ідеологічна діяльність, спрямована на підвищення правової культури її учасників, а також правової культури суспільства загалом;
- наукова діяльність;
- педагогічна діяльність.

Соціальна природа розшукового права, на нашу думку, полягає в забезпеченні реалізації правоохоронної (юрисдикційної) функції права, тобто захищати людей, суспільство і державу від злочинних посягань з допомогою притаманних їй спеціальних засобів [7].

Оперативно-розшукове право виникло як інструмент життєдіяльності розумної істоти – людини. Його правовими нормами регулювалися спеціальні відносини, які здійснювалися таємно й обмеженим колом осіб. Такими нормами права були приписи, циркуляри, інструкції, накази тощо, так звана спеціальна діяльність держави – розвідувальне, конррозвідувальне та розшукове право.

Тільки держава через органи законодавчої, виконавчої і судової влади (у межах їх компетенції) може наділяти визначених суб'єктів правом здійснювати таку діяльність, покладати на них обов'язки і здійснювати контроль і нагляд за реалізацією законодавчих норм розшукового законодавства.

У вузькому значенні розшукове право – це законодавчо визначений вид державної правоохоронної, суспільно корисної діяльності суб'єктів, що являє собою систему спеціальної конспіративної діяльності державних суб'єктів щодо використання ними негласних сил, застосування негласних засобів, методів, заходів для захисту людини, суспільства, держави від злочинних посягань.

Метою оперативно-розшукового права є:

- забезпечення досягнення суспільно корисних цілей в інтересах людини і громадянина, суспільства та держави;
- забезпечення охорони власності (власність – економічна категорія, що відображає право на володіння майном);
- забезпечення безпеки суспільства і держави від злочинних посягань.

Розшукове право має свій предмет, який полягає в тому, що вивчає найважливіші (таємні) сторони суспільного життя, порушення норм моралі, традицій, звичаїв, законів із допомогою переважно негласних оперативно-розшукових сил, засобів, методів і заходів.

Предмет розшукового права впливає з правовідносин, що виникають унаслідок задуму, готування, замаху та вчинення протиправних дій, виокремлений у процесі злочинного посягання, що обумовлює об'єкт дослідження для встановлення специфічних закономірностей і забезпечує таємний шлях до їх викриття [8].

Пізнання об'єкта дослідження характеризується власною структурою, зв'язками та міжелементними закономірностями, що ускладнюється тактичним характером виявлення ознак злочину.

Злочинна діяльність – це динамічна система, що містить різні форми взаємовідносин (механічні, психологічні, біологічні, хімічні, фізичні), які мають місце в умовах таємної взаємодії предметів матеріального світу і суттєво впливають на вчинення злочину, так чи інакше відображаючи взаємодію злочинця з об'єктами живої та неживої природи.

Безпосередньо до об'єктів структури злочинної діяльності належать об'єкти злочинного посягання (люди, предмети злочинного посягання, спосіб учинення злочину, злочинний результат, матеріальні й ідеальні відображення обставин, часу і місця, способу вчинення злочину тощо).

Якщо особи, причетні до задуму, готування, замаху та вчинення злочину, а також особи, які є очевидцями, але не знають про це, байдуже ставляться до подій у матеріальному світі, не сприяють установленню істини або не бажають її встановити, це можна вважати ознаками злочинної поведінки.

До предмету розшукового права належать закономірності злочинної поведінки осіб, які відображають їх сутність і зміст.

До першої групи належать закономірності, пов'язані з виявленням, дослідженням ознак злочинного потенціалу осіб, які є носієм генетичних, спадкових та інших криміногенних факторів.

Для виявлення зовнішніх ознак злочинної поведінки використовуються наукові знання – механічні, біологічні, хімічні, фізичні, а також психологічні, що дозволяють виявити осіб, які вчинили злочинні діяння. Тому розшукове право використовує всі наукові знання з метою негласного вивчення проявів злочину, його фіксування та легалізації у кримінальному судочинстві.

Настання злочинного результату – це взаємодія осіб, які вчинили злочинні діяння, використовуючи предмети, речі матеріального світу, впливали на них, видозмінювали їх структурні елементи, що призвело до порушення цілісності живої та неживої природи, традицій, звичаїв, законодавства, яке закріплює такі діяння як карні.

Друга група закономірностей полягає в негласному інформаційному забезпеченні кримінального процесу та власне розшукового права для виявлення носіїв інформації, вдосконалення процесу надходження до розшукових підрозділів такої інформації, її перевірка, зіставлення, вивчення, узагальнення, прогнозування наукових висновків.

Третя група закономірностей полягає у встановленні, налагодженні негласної співпраці з особами, які є конфідентами (встановлення осіб, які є носіями оперативної інформації), визначення тактичних прийомів, які необхідно застосувати для спонукання їх до активної співпраці, забезпечення конфіденційності передання інформації, гарантування безпеки конфідентів, забезпечення матеріального заохочення, сприяння розробці технічного оснащення обліку осіб, які є носіями злочинної поведінки й вчинили небезпечні діяння.

Четверта група закономірностей пов'язана з негласним документуванням злочинних процесів, зовнішніх ознак злочинної діяльності, задуму, готування, замаху і вчинення злочинного діяння та негласним дослідженням результатів злочинної поведінки.

П'ята група закономірностей полягає у використанні даних, зафіксованих у процесі негласного провадження у кримінальне судочинство.

Нами запропоновано новий напрям реалізації матеріалів, отриманих у процесі оперативно-розшукової діяльності, – складання висновку прокурора за такими матеріалами. Це положення має бути внесено до ст. 65 КПК України як доказ поряд з іншими джерелами доказів [7].

Для з'ясування сутності і змісту розшукового права як самостійного явища суспільного життя необхідно здійснити порівняльний аналіз су-

міжних із ним контррозвідувальної, розвідувальної та процесуальної діяльності [9].

Співвідношення розшукового права і контррозвідувальної діяльності:

1) метою першого є захист людини, суспільства і держави від злочинних посягань, другої – забезпечення безпеки держави через протидію розвідувально-підривній та іншій діяльності, що здійснюють іноземні спецслужби проти життєво важливих інтересів держави;

2) коло суб'єктів оперативно-розшукового права набагато ширше, ніж коло державних органів, які здійснюють контррозвідувальну діяльність [10];

3) загальні правила розшукового права викладені в нормах Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а контррозвідувальної діяльності – в Законі України «Про контррозвідувальну діяльність»;

4) контррозвідувальна діяльність здійснюється переважно через оперативно-розшукові заходи.

Разом із тим, контррозвідувальна робота містить у собі комплекс інших специфічних заходів, частина яких спрямована на забезпечення деяких адміністративно-правових режимів (захист державної таємниці, в'їзд і перебування на території України іноземних громадян та осіб без громадянства тощо). Таким чином, оперативно-розшукове право містить норми, на яких базується контррозвідувальна діяльність спеціальних служб.

Предметом розвідувальної діяльності є закономірності отримання розвідувальної інформації на території інших держав. Проте елементи розвідувальної діяльності успішно застосовуються спеціальними підрозділами, які мають у своєму складі підрозділи зі специфічними функціями розвідки, включаючи весь комплекс розвідувальних і контррозвідувальних заходів (радіорозвідка, космічна розвідка) й сучасні інформаційні технології.

Незважаючи на те, що оперативно-розшукова і кримінально-процесуальна діяльність пов'язані між собою [11], вони не є тотожними і суттєво різняться, а саме:

- розшукове право регулює діяльність оперативних підрозділів, а кримінально-процесуальна діяльність регулюється виключно суб'єктами, зазначеними в кримінально-процесуальному законі (органи попереднього розслідування, прокуратура, суд);
- розшукове право здійснюється в порядку, викладеному в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», а кримінально-процесуальна діяльність – у порядку, передбаченому КПК України;

➤ оперативно-розшукове право передбачає застосування негласних сил, засобів, методів і заходів, а в кримінально-процесуальній діяльності відбувається їх процесуальне закріплення. На відміну від розшукового права, одним із наслідків кримінально-процесуальної діяльності може стати притягнення винного до відповідальності.

На кожному з етапів розвитку суспільства та його інститутів спеціальна діяльність розвивалася, вдосконалювалася, зберігаючи свою внутрішню природу і суть.

Спеціальна діяльність трансформувалася в нові, відкритіші форми розшукової діяльності, тоді як гласна і негласна діяльність протягом певного часу в умовах повної демократизації суспільства зведеться нанівець.

Удосконалення предмету розшукового права є визначальним, науково обгрунтованим, фундаментальним, морально допустимим і соціально необхідним для будь-якого суспільства, в якому вчиняються злочини.

Список використаних джерел

1. Гегель Г. В. Ф. Енциклопедія філософських наук. – Місце видання, 1995. – Т. 5.
2. Якимов И. М. Практическое руководство к расследованию преступлений / Якимов И. М. – М., 1924.
3. Белкин Р. С. Криминалистика и новые области научного познания. (Теория ОРД, теория управления) / Р. С. Белкин // Проблемы криминалистической тактики. – Омск, 1973. – Вып. 16. – С. 13–15.
4. Белкин Р. С. О предмете и системе советской криминалистики / Р. С. Белкин, А. С. Соколов // Тр. ВШ МВД СССР. – М., 1957. – № 1.
5. Лекарь А. Г. Некоторые вопросы совершенствования работы негласного аппарата / А. Г. Лекарь, Г. К. Синилов // Оперативно-розыскная работа. – 1970. – № 57. – С. 27–33.
6. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі : монографія / Погорецький М. А. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007.
7. Сервецький І. В. Теорія принципів розшукового права : монографія. – К., 2007. – 310 с.
8. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
9. Сервецький І. В. Науково-практичний коментар Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» / Сервецький І. В. – К., 2002. – 317 с.
10. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 374. – Ст. 482.
11. Кримінально-процесуальний кодекс України. – К., 2009. – 234 с.